

УЖИЦЕ СЕ СПРЕМА ЗА УСТАНАК

На дан немачког бомбардовања Београда 6. априла 1941. године ужичко партијско руководство је сасвим сигурно знало шта треба да ради. Чим је вест о бомбардовању прострујала, партијски курири су преко одређених веза покренули већи број радника, радничке и школске омладине на митинг, који је заказан на Пори изнад Ужица.

На митингу су окупљеким говорили студенти — чланови Партије Добрило Петровић, Миливоје Јечменица и Миодраг Жико Аврамовић. Рекли су да сви непозвани резервисти треба да се јаве СВОИМ или најближим јединицама, а омладина да помогне у одбрани града тиме што ће ступити у добровољце и учествовати у копању склоништа за случај бомбардовања.

Тек што су шворници завршили, наишла је жандармеријска патрола на коњима. Жандарми су се позвали на ранију владину наредбу о забраки окупљања и, не баш мирољубиво, натерали нас да се разиђемо. После тога је једна делегација, предвођена радником Витомиром Чворовићем, захтевала од команданта Војног округа Едуарда Бороше да прими добровољце у војску. Бороша је то одбио и изговарао се да нема никаквих наређења.

Док је делегација разговарала у Војном округу, једна група омладинаца је негде нашла будаке и лопате и већ почела да копа ровове за заклон од бомбардовања. Копали су код Малог парка, близу једне кафане, на Царини и на још неколико места.

Пред вече тог дана већ је било јасно да се ратне прилике крећу веома неповољно. Задржали смо се у граду и спазили долазак неколико лимузина из Београда. Застали су испред хотела „Палас“^{1/}. Био је то део југословенске владе са потпредседником Влатком Мачеком на челу. Били смо изненађени кад смо од неког чули да немају везу ни с краљем, ни с председником владе генералом Симовићем, па ни са Врховном командом. И док је влада, пре него што је кренула у избеглиштво, бескорисно боравила још три дана у севојничкој Пољопривредној школи, сада и без потпредседника, који је отишао у Загреб, немобилисани ужички комунисти су самоиницијативно кренули да се јаве у најближу војну јединицу, кад су већ одбијени у Ужицу.

Оријентација на самоиницијативно сналажење унела је међу комунисте и скојевце доста расула, јер су до тада били навикли на јасна упутства за деловање и добро организовање, што је увек било праћено дисциплинованим понашањем. Повећа група, са секретаром Округног комитета КПЈ ужичког округа Желимром Ђурићем, комунистом Душаном Вишићем и другима, кренула је возом према Сарајеву с намером да се тамо придружи некој војној јединици. Остављени без икаквог обавештења, ја и мој подстанар Миленко Боснић, иначе члан Партије, кренули смо према југу у Црну Гору. Обукли смо потпуно нове војничке униформе, али оружја нисмо имали. Успут смо морали размислити где да преспавамо. Пошто смо кренули кад је дан већ био поодмакао, закључили смо да би најбоље било да преноћиште замолимо код проте Милана Смиљанића, оца мог старијег колеге Манојла. За вечером смо једва преко Радио-Загреба могли да чујемо вест о стварању такозване Независне државе Хрватске и Мачкову поруку становништву да пружи подршку новој усташкој власти. Постало нам је јаоно да је стара Југославија коначно пропала, Куда нас двојица да идемо? После саветовања с протом, одлучили смо да се вратимо у Ужице.

Наредна три дана сатима сам посматрао како се многе војне Јединице из источних крајева земље с лаким и тешким наоружањем повлаче друмом према Сарајеву. Ускотрачна железница очигледно није могла да поднесе тако масовно повлачење па се морао користити блатњав пут. Све је изгледало још жалосније са прљавим и необријаним војницима и официрима. . .

Ноћу између 14. и 15. априла нисам дуго спавао. Око пола три изјутра почела је да одјекује пуцњава. Разданило се, а борба се наставила. Чим се разданило, кренуо сам према Пори да се негде склоним. У једној удољници нашао сам неколико већ избеглих студената и ђака. Нешто смо разазнали, а нешто непосредно уочили да се пуца на Царини, у центру града, са Малог Забучја и на Доварју. Негде после девет часова низ Теразије се спуштао војни аутомобил кроз чији се прозор лепршала бела застава, Није нам било јасно откуда је сад искрсла та застава предаје кад се из тог правца није чула пуцњава. Касније нам је неко у граду рекао да је то био југословенски генерал Боди, делегат Врховне команде Југословенске војске, који је хитао за Сарајево на преговоре с немачком војном силом о капитулацији.

После кратког затишја борба се наставила све до три часа после подне.

Вратили смо се кући. У повратку из даљине уочили смо да су у граду запаљене неке зграде код Гимназије, али се није могло тачно утврдити шта се догодило.

Сутрадан сам бојажљиво оишао у центар града. Свуда сам наилазио на трагове борбе. На углу испод гимназијске зграде зјагшла је изгорела једноспратница. Остали су само зидови. На брду

изнад трезора Народне банке заиаЈБена је вила бившег сенатора Павла Вујића, можда зато што је осамљена на брду деловала као војна караула. Трагове борбе сам уочио и код хотела „Златибор“ и на Доварју крај гробља. Наилазио сам на понеког погинулог нашег војника, чуо сам да се помињу на стотине погинулих војника и цивила.

У граду се онда налазило више разних јединица југословенске војске, на пролазу, у неуредном повлачењу. Поред Штаба Пете југословенске армије, били су ту и расути делови других јединица: 63. пешадијског пука, два артиљеријска дивизиона Пете противавионске базе, једна батерија Шестог противавионског дивизиона и Пешадијска подофицирска школа. У непријатељским документима је забележена претерана цифра од 30.000 војника. Четрнаестог априла увече ка Ужицу је са севера надирала Осма оклопна немачка дивизија из групе под заповедништвом фон Клајста. Ток борбе је показивао да Немци овде нису очекивали такав отпор. Док се Штаб Пете армије држао капитулантски, ниже команде су самоиницијативно, али некоординирано пружиле жесток отпор. Тенкови, као претходница целе немачке колоне, бшш су најпре око два и по часа изјутра, пре уласка у градске улице, на Сарића осоју засути ручним бомбама. Један војник је скочио на немачки тенк и бомбом уништио његову посаду. Убрзо је изрешетан митраљеским рафалом са другог немачког тенка. После га је онде где је погинуо сахранио један мештанин и на гроб ставио ознаку с натписом „незнани јунак“.

Други сукоб догодио се око три часа изјутра на простору између Команде места и цркве. У суседној гимназијској згради било је 150 војника противавионске батерије Пете зоне из Краљева. Подофицир Милан Антончић Велебит, који је руководио овом батеријом, тражио је узалудно по доласку у Ужице да генерал Боди распореди његову батерију на положај око града. Долазак непријатеља сигнализирао је пушчаним метком један стражар. Немац из оклопних кола покосио је смелог стражара, али је други стражар улетео у зграду и повикао: „Немци!“ Користећи камион пред зградом, наши војници су се припремили за јуриш, којим су одбили први немачки напад. У кратком предаху нису успели да извуку сва оруђа из града, јер су у акцију одмах ступили немачки тенкови с пешадијом. Надмоћне непријатељске снаге, користећи изненађење као преимућство, зачас су разбиле нашу јединицу. Руководилац батерије с петнаестак војника успео је да спасе само два противавионска топа и да с новог положаја на Теразијама туче непријатељску колону која је надирала из центра града. Отпор ове наше мале групе престао је тек кад је један топ био уништен, а други остао без муниције, јер се муниција није могла извући из камиона који је остао пред Гимназијом. Није случајно да се већи број војника из ове мале групе касније придружио партизанским јединицама, а руководилац батерије заузимао је командне пози-

Л Е Њ И Н

Рад уметника партизанског ателеа у Ужицу 1941. године

ције у Првој пролетерској бригади и Првој бригади Шесте личке дивизије, одликован орденом народног хероја и пензионисан с чином генерал-потпуковника.

У повлачењу према Сарајеву 15. априла 1941. шдине код села Стапара погинуо је др Драгиша Ђурић, професор београдског универзитета, као резервни потпуковник старе југословенске војске.

Борбе су тог петнаестог априла вођене и у другим деловима града. Док су трајале прве две чарке, једна немачка артиљеријска јединица стигла је на Медино брдо између Крчагова и Севојна. Друга немачка артиљеријска јединица избила је на Вујића брдо и из виле сенатора Павла Вујића тукла по југословенској противавионској батерији на Доварју, између пута и гробља. Наша батерија с Доварја је успела да темпираном гранатом ућутка непријатељско упориште с Вујића брда, а убрзо и два митраљеска гнезда која су опали ватру с торња ужичке цркве и из Соколане. Ова одважна батерија, уништена је, међутим, од немачке артиљерије која је тукла с Капетановине. Овде је погинуло десетак војника, заједно са својим командиром-капетаном. Међу погинулима је записан и Стојадин Трајић Стојче, фотограф из Гњилана, познати партијски оимпатизер.

На Капетановину су после тога јуришали питомци пешадијске подофицерске школе, пошто су се искрцали из воза, који је застао на отвореној прузи у Крчагову. Иа том положају тридесетак питомаца је изгубило животе у неравној борби, с пушкама против тенкова и аршљерије.

Југословенска противавионска батерија на Малом Забучју деловала је под командом резервног потпуковника Миливоја Тадића, ужичког адвоката и социјалисте. Ова батерија тукла је немачке тенкове док су продирали у центар града. Учествовала је и у разбијању непријатељског упоришта на Вујића брду. Своје т^а пове батерија је напустила тек кад је нестало муниције.

У борбама на три места у центру града учествовали су и грађани, већином комунисти, радници и њихови симпатизери. Бравар из ужичке Ложионице Михаило Миливојевић Мињац је палбом из заседе код хотела „Париз“ дуго ометао напредовање Немаца према трезору Народне банке. У том делу града још један железничар, Чедо Јањић, убио је неколико немачких војника, Из бусије на углу код кафане „Златибор“ машиновођа Драгомир Николић Шипарац смакао је, како се причало, седамнаест немачких мотоциклиста, али је и сам био разнешен поготком из немачког тенка. Неколико мобилисаних војника из Команде места убили су неколико немачких војника на Слануши. Тој групи придружили су се Вукола Дабић и више других грађана у цивилу.

О отпору који је пружен тог 15. априла у Ужицу немачки ратни извештач је, после извесног времена, објавио, између осталог:

„ . . . Чело колоне (немачке, прим. М. А.) једва је стигло центар града. Паклена палба. Не само пушке и митраљеви. Спреда лаје противтенковски топ. Уплићу се хици тежих калзибара, . . . Наши топови и митраљеви одговорили су. . . Чисти се кућа за кућом. једна за другом почињу да шре под хицима светлеће муниције. У упорним случајевима помажемо се килограмом експлозива или свежњем граната. . . Нарочито се упорно бори око неког фабричког постројења у близини железничке станице. Овде мора да ступи наша моторизована артиљерија. . .

Али у једној кући на углу седи још увек митраљезац. Баволски вешто руке тај својим оружјем. Не може да му се приђе. Стрелце у тенковима хвата бес. . . Командант колоне губи стрпљење, он даје гас и ланци затутње. . . Тенк грми и удара на кућни зид. . . Митраљез је заћутао. . .

Постепено се помајају Срби из својих склоништа, . . . Али то нису само војници из гарнизона; многобројни цивили су затечени с оружјем у руци, крај задимљених митраљеза, или са пиштољима из којих је палбом испражњена муниција. . .

Фашистички хроничар направош је на крају свог извештаја грдно гогрешку — наоружавање цивила приписао је „српским властодршцима“⁷.

У ужичкој цркви убрзо је сачињен списак изгинулих, који је Градско поглаварство објавило као заједничку посмртницу. По том списку у Ужицу је 15. априла 1941. године погинуло 118 лица, међу којима 67 војника, подофицира и официра и 51 цивил. Од укупног броја било је 34 земљорадника, 23 радника, девет железничара и 52 грађанина различитих професија. Међу њима је било 47 Ужичана, а 71 родољуб из других крајева земље. Тек 1964. године овај податак је допуњен тако да је у Ужицу тог дана, пошнуло 130 ВЈОНИХ и цивилних лица. У немачким документима, помиње се да су оамо 16 немачких војника и официра овде погинули.

Наредних тридестак дана нисам уопште био партијски активан, иако смо се сви преостали и оимпатизери редовно стажодневно виђали у граду. Стекао сам утисак да се повратком секретара Окружног комитета Ж. Ђурића из Сарајева углавном средила партијска организација у Ужицу, али да је практичан рад изостао због прекида везе са Покрајинским комитетом у Београду. Стање се, међутим, променило последњих дана маја када ме је партијски комитет вратио на ранију илегалну партијску делатност у каранској општини. Убрзо сам сазнао да је целокупна партијска активност обовљена на основу закључка неког партијског састанка одржаног 25. маја. (Билво је то окружно партијско саветовање у Ужицу на коме је учествовао и један члан ПК КПЈ за Србију). Упуства за рад, дао ми је Жељо Ђурић који ме је повезао са Николом Љубичићем, док ме је Миливоје Јечменица спојмо са Миодрагом Миловановићем Луном, обојицом из каранског краја. Захваљујући нашој агитационој упорности успели смо да почетком јуна саку-

пимо двадесетак одраслијих мештана у једној шумици засеока Ле-лићи. Говорио сам о ондашњој ситуацији у нас и у свету уз наговештај могућности оружаног отпора окупатору.

* * *

Враћао сам се 22. јуна 1941. године из агитације по каранским селима. Навадкнут на опрезност и конспирацију, нисам одмах ушао у град, већ сам се у Татинцу распитао шта има ново у вароши. Неки сељаци, који су се враћали с пијаци, рекоше ми да су преко немачке разгласне станице чули како су немачке трупе јутрос напале Совјетски Савез. . . Нисам отишао кући, већ сам окренуо једном познанику на Пори. Одатле пошаљем једног дечака кући да пита моју мајку да ли смем доћи. Мајка ми одговори да останем где сам, а она ће чим могне доћи да ме види. Поручује ми и да је Жељо Ђурић јавио да никако не спавам те вечери код куће, него да се у понедељак јавим преко старе везе, преко куће Живка Јовановића у Татинцу.

Нашао сам се у н-едоумици где да преноћим. . . Одлучио сам се за дрско решење. Приволео сам пријатељицу моје мајке, старицу Жеравчић, да преноћим у њеној летњој кухињи, која је била одвојена од осталих просторија, а од моје куће одељена узаном улицом. Важно је било што је та, просторија имала два улаза па сам рачунао на евентуално бекство ако немачка полиција буде вршила претрес. . . Не спавам. Негде у праскозорје чујем бат чизама. У патроли су наш полицијски писар, један жандарм и два немачка војника. Гледам их кроз кухињску завесу, спреман да кроз одшкринути други пролаз, ако затреба, побегнем. После пола часа вратили су се из мојег дворишта сами, Моја два брата затекли су ту на спавању, али им онџи нису били занимљиви. . . Ујутру ми је мајка објаснила да су мене тражили и да им је она одговорила да сам пре неколико дана отпутовао у Београд да видим шта је с мојим ујаком, о коме немамо вести још од бомбардовања Београда.

Мајка је касније донела нешто суве хране и ранац с паром цокула, чарапа и нешто рубља. Предајући ми ове ствари, рече неочекивано и одлучно да наставим путем којим одавно идем и пожеље ми личну орећу. Загрлио сам је онажно, а затим сам се преко дворишних ограда, куда никад раније нисам пролазио, попео на Пору а одатле право на договорену партијоку везу у Татинцу.

Много пута после тога покушавао сам да сазнам како се догодило да од оедамдесет означених комуниста на окупаторским списковима за хапшење, буде ухваћено само троје. Двојица од њих, Драго Мартиновић и Драги Веселиновић, тада нису ни били чланови Партије. Каоније у шуми од некога сам сазнао да су и њих двојица били обавештени да не спавају код куће. Они су се наивно надали да се ништа неће догодити па нису послушали. Обојица су стрељани у Крчагову 20. јула заједно са још двадесет ухапше-

них родољуба. Члан Партије Цвета Дабић није напустила свој стан по договору с друшвима, јер је тада била веома ослабила па је постојала бојазан да би у таквом стању представљала терет за неку будућу партизанску јединицу. Ризик се показао целисходним. Цвета је ослобођење Ужица дочекала у болници.

Ни до данас, међутим, није разјашњено ко је из ужичке полиције обавестио одређеног ужичког комунисту и помогао да се избегне планирано масовно хапшење. Постоје две верзије. По једној је жандармеријски наредник Миленко Јокић о овоме обавестио Вуколу Дабића, а по другој је ондашњи срески начелник Бранко Барбуловић обавестио кафеџију Светозара Марјановића да се у Среском начелству спрема списак ужичких комуниста за хапшење па је после тога Светозарев син, скојевац Филип то обавештење пренео Добрилу Петровићу. Срески начелник је, наводно, о том обавестио Марјановића 22. јуна око десет часова, а Филип је са Слободаном Пенезићем истог дана отишао у Равни код проте Смиљанића.

Избијањем оовјетско-немачког рата, свим комунистима и скојевцима, па и њиховим симпатизерима, постало је јасно да ће Партија скоро покренути устанак. Било је због тога неке радости и одушевљења, али и зебње и недоумице пред несагледивом неизвесношћу. Било је већ сасвим сигурно да устанак нећемо почети радничким демонстрацијама, генералним штрајком или оружаним акцијама по градовима, већ акцијама партизанских јединица по селима са ооовним кадром из градова. Сви смо некако рачунали да ће концентрација немачких трупа на источном фронту разредити немачке и сателитске онаге на окупираним територијама па ће то код нас олакшати подизање устанка, али менџи се конкретне околности ипак нису чиниле у свему повољним. Стара војска јг разбијена, војнички и официрски састав у великом броју одведен у заробљеништво, непријатељ је конфисковао оружје, муницију, оирему и храну. Највећи број комуниста и скојеваца били су млади људи, који нису служили војску и нису знали руковати оружјем.

Међу такве младе људе отишао сам најпре у село Добродо. У том селу имао сам два склоништа. Једно је била пољска кућа при брду, на самцу, али је оближња шумица олакшавала и прилаз и брзо бекство ако затреба. Ово склониште одредио ми је Миодраг Миловановић Луне не само због повољног положаја, већ и због тога што је власник кућице Миодраг Борисављевић био тих, повучен и неупадљивог понашања па нико није могао у њега посумњати. Борисављевић је опет имао велико поверење у Луну и свакога кога би он довео. Преко домаћина сам покушавао да ступим у везу с неким његовим познаницима ради политичких припрема за устанак. То је ишло доста тешко јер су људи били застрашени в-ише него што сам очекивао. Нешто више сусрета и разго-

вора с мештанима успевао је да организује Луне. Он је чак успео да сакупи неколико пушака које смо онда закопали у шумици крај мог пребивалишта.

По налогу секретара Окружног комитета КПЈ за ужички округ Жеља Ђурића оаопштио сам крајем јуна Николи Љубичићу и Миодрагу Миловановићу Луну да су примљени у Партију.

Друго склониште имао сам у Луновој кући, где сам понекад преноћио, иако сам знао да то није пожељно. Једног дана, док сам спавао у вајату, у двориште Луновог оца упала је жандармеријска патрола. Траже Луна да га приведу у Ужице. Лунов отац Војимир протестује што му без разлога воде сина, али ништа не помаже. Још се није стишало узбуђење, кад плану пушка из правца куд је отишла патрола. Жандармеријска патрола се вратила да оново тражи Луна, јер је он очигледно избегао. После тога и Луне је прешао у илегалност, а ја сам из опрезности променио боравиште и прешао на раније уговорену везу у Трнави. Тамо, у Костићима преобукли су ме у сеоско одело и за све непознате и љубопитљиве био сам „рођак Милоша Костића из пожешког среза“. Радио сам са осталим укућанима пољоке радове, најчешће на жетви, али оам увек гледао да будем ближе каквој шумици да бих могао побећи. Тако сам овде провео десетак дана, а увече сам у дугом разговорима с мештанима имао прилике да отворено говорих о скором устанку. Милош Костић и ја делили смо људима летке, које је он однекуд доносио. Тих дана оам обратио велику пажњу на мишљења старијих и искуснијих људи који су разборито говорили и знали да ће бити доста тешкоћа.

Из Тржаве сам се по налогу Окружног комитета КПЈ пребацио на терен близу куће Вита Пантовића у Татинцу. Ту се налазила партијска техника, а ту је повремено боравио инструктор ПК КПЈ за Србију Милан Мијалковић Чича. Позвали су ме да израђујем летке јер сам се тим послом бавио и раније у својој кући. Помагала нам је сестра Вита Пантовића тиме што нам је доносила храну у боравиште и мотрила да се не приближи неко непожељан.

Био оам задовољан кад сам напустио свој ранији политички терен, у коме сам с прекидима радио око четири месеца. Тамо су била створена три партијска упоришта. У Добродолу су били комуниста Миодраг Миловановић Луне, његов брат Љубодрог скојевац, и симпатизер Миодраг Бориоављевић. У Лелићима су били комуниста Никола Љубичић, а оимпатизери Николин брат Љубо Љубичић, Спасоје Божић и Манојле Ивановић. У Трнави је ослонац за Партију био радник Милош Костаћ са више његових рођака...

Нисам ни десетак дана провео на послу партијског техничара, кад рекоше да у одређено време и на одређеном месту на Та-

тинцу сачекам везу која ће ме спровести до зборишта где ће се основати 1. ужичка чета Ужичког партизанског одреда.

Тако је 27. јула увече, после скоро четворогодишњих припрема у СКОЈ-у и Партији, почео најважнији период у мом личном и партијском животу.

Миодраг Жико АВРАМОВИВ